
I. POHÁDKA V MINULOSTI

— *výzkum a teorie*

Není pochyb, že kolébkou pohádek je lidová ústní kultura, třebaže jediný důkaz o jejich existenci a zároveň možnost jejich poznání poskytuje písemnictví. Důsledky tohoto nepřímého, zprostředkovaného přístupu k pohádkám jsou významnější, než by se na první pohled zdálo. Veškeré jejich stopy v literatuře jsou totiž poznamenány mentalitou a především kulturně společenskou a ideovou orientací těch, kteří lidové narace fixovali písemně. Situaci nikterak nezjednodušuje ani skutečnost, že mnohé pohádky vznikly na základě literárních látek nebo motivů, jejichž znalost a obliba přesáhly rámec vzdělané společnosti do té míry, že se staly součástí lidové ústní tradice. Zhruba až do konce 18. století mohl být tento koloběh pokládán za přirozenou, nahodilou a příležitostnou výměnu kulturních hodnot, jemuž také nikdo nevěnoval zvláštní pozornost. Teprve sběratelé generace romantiků, kteří se folklóru začali věnovat záměrně, vytušili i v lidových pohádkách zcela specifické hodnoty a snažili se je v podobě literárních děl uchovat příštím generacím. Pro vědu se stal problém písemné fixace lidových látek aktuálním až s rozvojem národopisu, u nás na sklonku 19. století. Tehdy již také sběr lidové slovesnosti přestal být vlastenecko-romantickou záležitostí a postupně se podřizoval striktním vědeckým zásadám, které požado-

vala nová metodologie teoreticky už fundovaného studia folklóru. Proces společenských a kulturních změn ve 20. století podstatně ovlivnil také podmínky zkoumání lidových pohádek, neboť jejich stopy v ústní tradici nenávratně mizí s nejstarší generací naší doby. Tím cennější jsou i stará literární svědectví o pohádkách, třebaže vyloupení jejich podoby ze zmíněných již nánosů dobových a mentálních vrstev není vždy snadné a mnohdy ani možné. Proto, aniž bychom se touto problematikou dále zabývali, porozhlédneme se v historii literatury alespoň po nejvýznamnějších stopách lidových pohádek.

Stopy lidových pohádek v literatuře

Dosud nejstarší písemný záznam pohádkové látky obsahuje egyptský papyrus z 13. století př. n. l. Z této pohádky O dvou bratřích přešlo do ústní tradice evropských národů mnoho motivů, počínaje kouzelnou proměnou pronásledované hrdinky až po magická znamení, kterými oznamuje jeden sourozenec druhému svoji smrt aj. Početnější stopy zanechaly pohádky v antické literatuře, např. Apuleiův román Proměny čili Zlatý osel (2. stol. n. l.) má známý motiv Amor a Psýché, s lidovou ústní tradicí jsou spjaty Ezo-povy bajky a u Hérodota (5. stol. př. n. l.) je zaznamenána egyptská pohádka o mistrném zloději.¹

Ve středověké literatuře se pohádkové látky nebo motivy objevují zvláště hojně v hrdinské epice. Nalezneme je v ruských bylinách (pověst o Dobryňovi a drakovi) nebo v jihoslovanském eposu o boji královce Marka se saní.² Pohádkovými motivy a postavami je protkán cyklus pověstí o králi Artušovi a nechybějí ani ve fran-

couzské epické poezii a dvorském románu 12. století (Marie de France, Chrétien de Troyes).³ Látky rytířských románů i starších pověstí byly ve středověku velmi oblíbeny, takže často přecházely od jednoho národa k druhému. Od 2. poloviny 14. století se některé z nich vynořují i v českém zpracování, většinou podle německých předloh (Vévoda Arnošt, Velká a Malá růžová zahrada, Kronika o Bruncvíkovi).⁴

Zhruba od 12. století začaly do Evropy pronikat z íránsko-perských oblastí přes Středomoří orientální pohádkové látky, které zapůsobily jak na ústní, tak na literární slovesnost. V literatuře uchovávají na ně památku např. francouzská fabliaux (12.—13. stol.), dále jedno z nejoblíbenějších děl středověku Kronika sedmi mudrců⁵ a namnoze z nich vycházejí též četné příběhy Boccacciova Dekameronu. Indický vliv je patrný také na slavném sborníku arabských pohádek Tisíce a jedné noci, který byl v Evropě rovněž znám od 12. století.⁶ Nejedna pohádkový prvek lze nalézt i v biblických příbězích, například o králi Šalomounovi. Pohádkové syžety se objevovaly i v jiných středověkých spisech, například v oblíbeném svodu mravoučných příběhů exemplového rázu Gesta Romanorum (14. stol.) či v Klaretově Astronomiáři (14. stol.), v němž je v jedné glose zaznamenán regist syžetu známé pohádky O dvanácti měsíčkách. Velké množství pohádkových látek se vyskytuje i v dalších souborech exempel, která sloužila hlavně středověkým kazatelům, ale měla značný vliv i na literaturu. K jednomu z nejstarších a nejrozšířenějších sborníků tohoto druhu patřila Disciplina clericalis (12. stol.).⁷ Některých pohádkových motivů dokázala velice obratně využít i náboženská hagiografická tvorba, jak ukazuje známý motiv drakobijství v legendě o sv. Jiřím.

Mimořádně velké oblibě se pohádkové látky těšily

v Itálii. Svědčí o tom novelistická literatura, využívající zejména orientální náměty (Boccaccio, Sacchetti aj.), a také sborníky, které byly z lidových vyprávění sestavovány jako zábavná, „kratochvilná“, čtení. Z mnohých je třeba zmínit alespoň sbírku G. F. Straparoly *Piacevoli notti* (tiskem 1550 a 1553) a mladší, neméně však proslulou knihu G. Basila *Il Pentamerone* (1637).⁸ Zajímavé svědectví o lidové ústní tradici obsahuje rovněž Rabelaisovo dílo *Gargantua a Pantagruel* (1532). O pohádkové látce se zajímali také němečtí humanisté, jak dokládá kniha S. Branta *Der Narrenschiff* (1495), která podnítila vznik dalších podobných sbírek v 16. století (Hans Sachs). Ve Francii čerpal ze starých pohádkových látek La Fontaine ve svých *Contes et nouvelles* (1665) a o několik let později vzešel z pera Ch. Perraulta první odvážný pokus prezentovat lidové pohádky jako „vysokou“ literaturu ve sbírce *Contes de ma mère l'Oye, ou Histoire du Contes du temps passé* (1697).⁹ Tehdy sice tyto pohádky nedobily vrcholů francouzské literatury, přispěly však, také zásluhou Perraultovy pokračovatelky Mme d'Aulnoy, k posílení zájmu o využívání pohádek k výchovným a mravně zušlechťujícím cílům pomalu se rodící dětské literatury. Tradice pohádkových látek, velmi často v podobě nově upravovaných středověkých skladeb, žila dále v masově rozšiřovaných knížkách lidového čtení, které u nás v 17. a 18. století představovaly významnou část literární produkce. Například *Kronika o Bruncvíkovi* vyšla v 18. století nejméně dvanáctkrát, *Kronika o Meluzíně* s mnoha pohádkovými prvky je doložena v šesti vydáních apod.¹⁰

Přelom 18. a 19. století znamená mezník v přístupu k lidové slovesnosti. Romantické představy i vlastenecké tužby básníků, spisovatelů a filozofů učinily z ní nejen studnici estetických a mravních hodnot, nýbrž povýšily ji na doklad starobylé kulturní a dějinné tradice ná-

roda.¹¹ Tím začala i pro pohádku nová kapitola, v níž patří čestné místo prvním sběratelům a vydavatelům lidových látek, neboť jejich dílo, jakkoli poplatné romantickému kultu lidové slovesnosti, položilo základ k dodnes využívanému repertoáru látek a umožnilo vznik folkloristiky jako vědecké disciplíny.

*Sběratelé a první sbírky
lidových pohádek*

Ideovým a estetickým hodnotám, jež generace romantiků hledala v lidové slovesnosti, odpovídala nejplněji lidová píseň. Není divu, že poutala zejména básníky, kteří se stávali i jejími prvními sběrateli. Ze všech folklórních žánrů se těšila zprvu největší pozornosti, zatímco pohádky stály spíše v jejím stínu a teprve později, zhruba až v druhém desetiletí 19. století, zesílil cílevědomý zájem o jejich sběr, zachování a posléze i odborné studium.

První evropská sbírka lidových pohádek s názvem *Kinder-und Hausmärchen* vznikla v Německu.¹² Bratři Jacob a Wilhelm GRIMMOVÉ, kteří toto dílo vytvořili, byli členy známého „heidelberského básnického kroužku“, v jehož činorodém ovzduší získávali první poznatky o lidové slovesnosti. Zabývali se zprvu poezií a podíleli se též na vydání první sbírky německých lidových písní *Des Knabens Wunderhorn*. Proto i k sbírání pohádkových látek, s nímž započali zhruba kolem r. 1807, přistupovali s poměrně vyhraněnými představami o metodě zápisů, třídění i míře literárních úprav. Látky získávali buď přímo od vypravěčů, nebo prostřednictvím sítě spolupracovníků, kteří podle stanovených zásad vyhledávali a zapisovali autentická podání. První svazek *Pohádek pro děti a domov* vyšel

v roce 1812, druhý r. 1815. Grimmové však ve sběru látek pokračovali, tříbili a zdokonalovali své metody a revidovali podle nich dřívější zpracování. Rozšíření a změny repertoáru se projevily už v druhém vydání r. 1819 a tento proces pokračoval až do r. 1850, kdy vyšly dva svazky v definitivní podobě s obsahem čítajícím dvě stě čísel. V této rozsáhlé sbírce jsou zastoupeny všechny hlavní pohádkové typy (kouzelné, zvířecí, pohádky ze života, žertovné) i jejich optimální varianty.

Na dílo bratří Grimmů navázali další sběratelé lidových pohádek. Z materiálu, který shromáždili, sestavil Paul Zauner antologii (1912—1923), jež vystihuje vývoj narativního slovesného umění v Německu do konce 19. století.

Prvním slovanským sběratelem a vydavatelem významné sbírky lidových pohádek je Vuk Štefanovič KARADŽIĆ (1787—1864).¹³ Jako mnozí jiní, zajímal se zprvu hlavně o lidové písně. Hned první dvě sbírky, které z nich sestavil, Karadžiče proslavily a získaly mu dokonce sympatie a přátelskou podporu bratří Grimmů a J. W. Goetha. Sběru a studiu lidových pohádek se začal věnovat později. První látky publikoval od r. 1821 v časopisech a teprve r. 1853 vydal své několikileté dílo jako soubor srbských lidových pohádek a epických písní. Již následujícího roku vyšla sbírka německy s předmluvou J. Grimma, druhé srbské vydání pořídil r. 1897 L. Stojanović, který sbírku doplnil dalšími látkami.

Vlastní životní zkušenost a důvěrná znalost venkovského prostředí, v němž žil v dosti nuzných poměrech až do svých osmnácti let, poznamenaly Karadžičův vztah k lidové slovesnosti mnohem více než programový folklórní zápal jihoslovanských romantiků. K postavení evropsky uznávaného a proslulého znalce srbského fol-

klóru se vypracoval vlastním houževnatým studiem, aniž by přitom ztratil realistický pohled na plody lidové tvorby. Na rozdíl od většiny svých generačních druhů dokázal ho také uplatnit v metodě své vydavatelské práce. Karadžiče, stejně jako Grimmy, dělila však od moderních exaktních postupů při sběru pohádek ještě dlouhá řada desetiletí, v nichž se folkloristika teprve formovala a na základě zkušeností těchto prvních průkopníků tříbila své metody. Ani Karadžičovi se tedy ještě nepodařilo zachytit přesná znění lidových podání a neuváděl ani údaje o vypravěčích, místě a okolnostech sběru. Texty též částečně upravoval podle dobových estetických kritérií, příkře však odmítal nelidové látky a knižní styl. Karadžičovo dílo je dodnes pokládáno za základ novodobé srbské kultury a zůstává cenným pramenem odborného studia i nových literárních adaptací.

Pro sběr a studium ruských lidových pohádek mělo zásadní význam dílo Alexandra Nikolajeviče AFANASJEVA (1826—1871) *Narodnye russkie skazki*,¹⁴ kterému byla rovněž vzorem a inspirací sbírka bratří Grimmů. A. N. Afanasjev, původním školením právník, založil svoji dlouholetou sběratelskou práci na odborné teoretické přípravě: studoval literární historii, zabýval se mýty a příslovími a publikoval o nich četné studie. Na vydání ruských lidových pohádek pracoval od počátku 50. let a v rozmezí roků 1855—63 vyšla v osmi sešitech sbírka, čítající šest set čísel. Materiál k ní čerpal částečně ze zápisů shromážděných Ruskou zeměpisnou společností, dílem od jiných sběratelů a z vlastních záznamů. Afanasjev svou metodou předznamenal již některé nové postupy, které později rozpracovala moderní folkloristika. Pokud to bylo možné, uváděl jméno vypravěče každé povídky a zachovával též dialektové zvláštnosti. Zásahy do textů prováděl výjimečně a většinou jen ve stylové rovině. Díky tomu svědčí jeho

sbírka o podobě ústní lidové prózy mnohem věrněji než pohádky Grimmů. Zato v názorech na vznik a vývoj pohádek byl však zcela zastáncem mytologické teorie a s jejími zakladateli sdílel i představu o poslání sběratelské práce, jak o tom svědčí předmluva k prvnímu sešitu sbírky. Podle Afanasjevových slov měla vést tato práce k vysvětlení podobnosti pohádek různých národů, k prokázání jejich vědeckého a básnického významu a měla též představit vzory ruských lidových podání. Vliv mytologické teorie se u Afanasjeva projevil také v řadě pojednání, v nichž dovozoval vznik pohádek z mýtů. Třebaže novými poznatky byly jeho studie překonány, význam Afanasjevových průkopnických snah, a ve své době velmi podnětných myšlenek, nelze ani dnes přehlížet.¹⁵

V letech, kdy Afanasjev připravoval sbírku ruských pohádek, působila již v různých regionech řada sběratelů, jejichž sbírkami se doplňoval a rozšiřoval základní fond východoslovanských lidových látek (I. Chudjakov, D. N. Sadovnikov). Stranou pozornosti folkloristů nezůstala ani slovesnost neruských národů východní Evropy a od počátku 20. století se již začal sbírat také folklór sibiřských kmenů (N. E. Ončukov).¹⁶ Na Ukrajině a v oblastech Zakarpatské Rusi, východního Slovenska a Haliče prováděl odborně fundovaný sběr lidové slovesnosti etnograf Volodymyr Hnatjuk. Své zápisy publikoval v etnografických sbornících a pro čtenáře z nich sestavil výbor *Narodni skazki* (1913) a *Narodni noveli* (1917).

V Polsku nevzniklo v 19. století žádné dílo typu Afanasjevovy nebo Grimmovy sbírky. O folklór se zprvu zajímala jen skupina romanticky orientovaných literátů, kteří však v lidové slovesnosti viděli jen hrubý materiál. Teprve v 2. polovině 19. století odkrylo dílo Oscara KOLBERGA v plném rozsahu bohatství lidové kul-

ture.¹⁷ V jeho sbírce lidových obyčejů, písní, přísloví, zábav a projevů životního stylu došla i polská lidová pohádka odpovídajícího uznání a mohlo se přistoupit k jejímu studiu i uměleckému literárnímu využití. Sběr pohádek se začal rozrůstat hlavně zásluhou regionálních sběratelů a přispěl k němu i zájem jazykozpytců (L. Malinowski, F. Lorentz), kteří přímo v terénu pořizovali přesné zápisy a upevňovali tak metodu vědeckého přístupu k pohádkám. Autorem moderních edic polských pohádek je významný současný znalec lidové slovesnosti, literární historik a folklorista Julian Krzyżanowski.¹⁸

V Bulharsku se první zápisy lidových pohádek začaly časopisecky objevovat v 50. letech minulého století. Zájem o folklór, motivovaný národním sebeuvědoměním a snahou po vytvoření nové národní kultury, projevil se však plně až po osvobození Bulharska z turecké nadvlády roku 1878. Od té doby se také podstatně rozšiřovala sběratelská a publikační činnost, která vyvrcholila na počátku 20. století velkými a odborně fundovanými edicemi bulharské lidové slovesnosti Michaila Petrova ARNAUDOVA a Božana ANGELOVA.¹⁹

Také v Rumunsku byly počátky folkloristiky a etnografie spjaty s potřebami národní a kulturní obrody. Vznik první sbírky rumunských pohádek, kterou r. 1845 vydali bratři Arthur a Albert Schottové, byl přímo ovlivněn dílem Grimmů. Rumunští sběratelé se jím řídili i v úpravách a stylizacích lidových látek a převzali od Grimmů také mytologickou teorii o vzniku a původu pohádek. Tyto názory ovládaly pohádkoslovná studia v Rumunsku po celé 19. století. Zastával je i Petre ISPIRESCU (1830—1887), jenž sestavil a r. 1882 vydal nejvýznamnější sbírku rumunských lidových látek.²⁰ Její mimořádná hodnota je dána i tím, že třicet sedm pohádek, jež obsahuje, představuje po stylistické

stránce variantu autentického lidového podání. Dílo přispělo také k zahájení odborného výzkumu narativního folklóru, který se pozvolna vymaňoval z okruhu překonaných mytologických konstrukcí. Moderní rumunský výzkum lidových pohádek je tematicky široký a zajímavý; zabývá se otázkami stavby pohádkových syžetů, zkoumá vlivy sociálního kontextu a zaměřuje se též k estetice pohádek.²¹

Největší a nejúplnější sbírka národního folklóru vznikla v Irsku a je dílem amerického vědce irského původu Jeremiaha CURTINA, který sebral, utřídil, do angličtiny přeložil a komentářem opatřil pohádky a pověsti z galsky mluvících krajů.²² Toto dílo vyšlo v letech 1889—1895, ale neobyčejné látkové bohatství a zvláštní půvab irských pohádek budily pozornost už na začátku 19. století. Londýnský knihkupec Th. C. Croter vydal r. 1825 pohádky a pověsti, které sebral v jižním Irsku. Jeho sbírka získala v Evropě značný ohlas a zvláště upoutala Grimmy, kteří z ní některé látky přeložili do němčiny a vydali v knize *Irské pohádky o skřítcích*.

V Anglii byla první sbírka lidových pohádek vydána až r. 1890 pod názvem *English fairy tales*. Její autor Joseph JACOBS nebyl však sběratelem a shromáždil zde většinou jen látky ze starších knižních vydání. Anglickým lidovým pohádkám a pověstem se věnuje vlastně až moderní folkloristika.

Ve Francii spadají počátky sběru a odborného studia lidových látek také až do 2. poloviny 19. století. V první etapě ohraničené lety 1870—1921 vznikla řada odborných folkloristických revuí, kolem nichž se soustřeďovala činnost profesionálních i amatérských sběratelů, kteří v této době shromáždili velké množství dokladů lidových podání takřka ze všech krajů Francie. Z nejvýznamnějších sběratelů a badatelů jmenujme Emmanuela COSQUINA, jehož sbírka z Lotrinska

je obdobou německých pohádek bratří Grimmů. F. M. Luzel se zabýval bretoňským folklórem, J. F. Bladé sbíral pohádky v Gaskoňsku, L. Pineau sestavil sbírku látek z kraje Poitou atd. Soubor pohádek z Bretaně vytvořil také jeden z největších francouzských folkloristů P. Sébillot. V druhém meziválečném a poválečném období navázala na tyto práce generace moderních francouzských folkloristů, z níž jako autoři edic lidových látek a četných studií vynikli zejména Paul DELARUE a Marie-Luise TENÈZE.²³

Itálie patří k zemím s bohatou, pestrou a velmi dlouhou pohádkovou tradicí. K nejstarším sbírkám G. F. Straparoly a G. Basila přibyly v 19. století další soubory, například sbírka sicilských lidových látek Giuseppa PITREA nebo toskánského sběratele Gherarda NERRUCIHO. Také ve Španělsku vznikaly koncem minulého století sbírky lidových pohádek. K jejich tvůrcům patřili například sběratelé Fernán CABALLERO a R. Martín.

Významnou sbírkou v severských zemích je soubor norských pohádek, které r. 1851 vydal Peter Christen ASBJÖRNSEN.²⁴ Pohádky dánského básníka H. Ch. Andersena, vydané r. 1835, nesou pečeť literárního romantismu, na rozdíl od sbírky, kterou r. 1854 uspořádal jeho krajan — národopisec a sběratel — Svend Grundtvig.²⁵

Zájem badatelů vzbuzoval folklór i mnohých dalších národů. Již v 2. polovině 19. století byly zapisovány africké pohádky (G. Bronish, 1897; R. Basset, 1887; T. von Held, 1904), lidové látky z Malé Asie (E. Carnoy — J. Nicolaidés, 1890), z Řecka a z Albánie (J. G. Hahn 1864), v německém překladu vyšla sbírka maďarských pohádek (Erdélyi-Stier, 1850). Zvláštní pozornosti se těšily indické látky, neboť právě o ně se opírala jedna z nejrozšířenějších folkloristických teorií o po-

hádkách v 19. století — migrační teorie. R. 1869 přeložil Théodor BENFEY Pančatantru a znalost indických pohádek brzy rozšířily další sbírky sestavené anglickými badateli (H. Kingscote, 1890; R. Knowles, 1893). První zápisy lidových podání Oceánie a Polynésie byly pořízeny už v r. 1845 a díky četným folkloristickým a etnografickým výzkumům se už dnes váže k této oblasti velmi bohatá literatura (P. A. Kleintischen, E. S. C. Handy, C. M. Churchwald). Indiánský narativní folklór zpřístupnily již koncem 19. století sbírky Franze BOASE (1895) a Jeremiaha CURTINA (1898).²⁶

Stručný nástin nejdůležitějších sbírek lidových pohádek a počátků sběru lidové slovesnosti v jednotlivých oblastech světa nemůže poskytnout víc než pouhou orientační představu o vytváření látkových fondů a studijních pramenů k poznávání a dalšímu uměleckému využívání světového folklóru. Kromě speciálních odborných prací přinášejí obvykle fundované a pro základní poučení postačující informace komentáře k národním pohádkovým edicím. V tomto ohledu soupis edic v příloze doplňuje předcházející výklad a rozšiřuje též poučení o dalších pramenech pohádkových látek u jednotlivých národů nebo etnických skupin.

V Čechách spadá vznik prvních souborů lidových pohádek do čtyřicátých let 19. století. Do té doby souvisel zájem o lidové látky s představami romantiků o uměleckých a etických hodnotách památek slovanského dávnověku, které se ve svých dílech snažili napodobit nebo rekonstruovat (J. Linda, J. Langer, K. S. Amerling). V časopisech třicátých let se již sice objevilo spolu s překlady nebo plagiáty cizích povídek také několik nových pohádkových látek, ale jejich zpracování bylo knižní, se zřejmým didaktickým záměrem, rozbujelou fantastikou a romantickou dobrodružností. Tento ráz

měly například i Tylovy báchorky uveřejňované v časopisech (Jindy a nyní, Květy) v letech 1833—1844.

Roku 1838 vydal Jakub MALÝ první samostatnou sbírku Národní české pohádky a pověsti, která obsahovala nové, v literatuře dosud nezaznamenané látky: zápas černokněžníka s učedníkem, o ubrousku, beránku a holi-samobijce, o ptáku-Ohniváku, o zvířátkách a Petrovských, o princí, který si u čarodějnice vyslouží koně, a je zde též již dříve zpracovaná látka o dívce konající za hrdinu tři práce. Se sbírkou je spojeno i jméno prvního autentického lidového vypravěče, vojenského vysloužilce z Týna n. Vltavou, od něhož pocházejí dvě nebo tři pohádky. Z odborného hlediska je význam tohoto pramene nepatrný, protože Malý i tyto látky ve svém podání zkreslil a stejně jako ostatní je přetvořil rozvleklým neumělým stylem, nevydařenými pokusy o humor a nemístným důrazem na strašidelné a kouzelné prvky. V nezměněném pojetí, pouze s rozšířeným obsahem, vyšla sbírka ještě roku 1845.

Jak uvádí V. Tille,²⁷ bylo do čtyřicátých let u nás celkem zaznamenáno jen dvacet pohádkových látek, a to včetně Gerlovy německé sbírky z r. 1819.²⁸ Situace se počala měnit až v roce 1845, kdy se objevily další a k duchu lidové slovesnosti citlivější pohádkové soubory. Václav KROLMUS vydal nejobsáhlejší část svých zápisů lidové slovesnosti v díle Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy (1845—1851). V úpravách pohádek stírá jejich lidový ráz a v duchu starších názorů usiluje ještě o evokaci pohanského bájesloví a slovanské mytologie.

Národní báchorky Václava MIKŠÍČKA (1845) obsahují ve dvou svazcích dvacet šest pohádek, z nichž tři pocházejí od F. Sušila. Mikšíčkovi se v podstatě podařilo vystihnout prostý, lidové tradici odpovídající způsob vyprávění. Umělý knižní styl zůstal zde přesto

patrný, zejména v projevech jiného způsobu myšlen a v motivacích. Zdařilým rysem Mikšíčkova zpracování je humor, autorsky sice stylizovaný, nicméně rozvíjený v duchu lidových předloh.

V roce 1844 otiskl v České Včele dvě pohádky také Karel Jaromír ERBEN. První z nich — O třech přadlenách — je parafrází Grimmovy látky, druhou — Dobře tak, že je smrt na světě — zpracoval podle starší Límanovy básně. Erben se sběru lidové slovesnosti věnoval zhruba od r. 1838, ale jeho zájem patřil zprvu lidové písni a nezpívané poezii (říkadla, přísloví). Prozaické látky ho poutaly spíše jako inspirativní náměty k vlastní básnické tvorbě. Na jeho pozdějším díle věnovaném pohádkám se projevila dlouholetá zkušenost odborného přístupu k historickému a národopisnému materiálu a zejména vliv díla a názorů bratří Grimmů. Mezi 50. a 60. lety vznikla většina Erbenových nejlepších pohádek, převážně kouzelného typu. Podobně jako Grimmové také Erben srovnával jednotlivé varianty a snažil se o vytvoření takového znění, v němž by byla rekonstruována symbolika přírodních mýtů i mravního řádu lidské společnosti. Erben připravoval vydání souboru Českých pohádek, ale od této práce ho odváděla odborná i básnická činnost a také příprava výboru slovanských pohádek (Čítanka slovanská). V českém překladu a ve zkrácené úpravě vyšly r. 1869. Českým pohádkám se soustavně věnoval až v posledních letech života, plánovaný soubor však již nedokončil. Z jeho pozůstalosti jej roku 1905 vydal V. Tille pod názvem České pohádky.

V letech 1845—1847 vyšlo sedm sešitů Národních báchovek a pověstí Boženy NĚMCOVÉ. Původ dvacíti povídek z prvních dvou sešitů je z větší části v autorčiných reminiscencích z četby německých romantických autorů a zřejmě i ve vyprávěních, která

slýchala v mládí. V dalších sešitech již převažují látky přímo z lidových podání. Většinu z nich, zvláště humorky, pohádky o čertech a strašidelné historiky sebrala Němcová na Chodsku. Sbíрка není vyvážená, neboť nese stopy postupného vyzrání vypravěčského umění, tak jak B. Němcová prohlubovala své zkušenosti s životem, cítěním a tvorbou prostého venkovského lidu. S vytvářením realistického vztahu k lidové slovesnosti tlumí se v pohádkách B. Němcové romantická fantastika a častěji se objevuje realistické zobrazení prostředí, zvláště v novelistických pohádkách, které mistrně zachycují typické znaky lidového postoje ke skutečnosti. Němcová přistupovala k pohádkám, na rozdíl od K. J. Erbena, bez hlubších folkloristických znalostí a teoretických premis. Rozpoznala v nich však a dokázala vyjádřit umělecké a ideové hodnoty, jež marně hledala v soudobé literatuře. Dovedla se také vcítit do poetiky lidové slovesnosti a využít svých zkušeností s aktivním lidovým vypravěčstvím takovým způsobem, že některá z jejích podání vešla zpět do lidové ústní tradice. V letech 1857—58 Němcová vydala Slovenské pohádky. Sbířku sestavila z přeložených pohádek slovenských sběratelů, s nimiž udržovala živé styky (Reusz, Rimavský — viz níže) i ze samostatného zpracování vlastních zápisů, které pořídila při své cestě na Slovensko. Touto sbírkou vypravěčské umění Boženy Němcové vyvrcholilo. Dosáhla v ní klasicky vyrovnané, vytríbené formy a podařilo se jí uchovat specifické znaky syžetů a způsob podání slovenských pohádek (O dvanácti měsíčkách, Sůl nad zlato, O bačovi a šarkanu).

K nejvýznamnějším a nejbohatším souborům lidové prózy druhé poloviny 19. století patří sbířky moravského sběratele pohádek Beneše Methoda KULDY — Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského (1854), které později vyšly v rozšířeném vy-

dání jako Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry (1874—1875). Ačkoli Kulda zaznamenal více než dvě stě pohádek, ve své první sbírce jich zveřejnil zhruba jen polovinu. Jako sběratel usiloval o dokumentární věrnost a zachování dojmu vypravěčské authenticity. Metodou zápisů se již přiblížil k moderním zásadám záznamů folklórních vyprávění: zapisoval jazykově i obsahově přesná znění, uváděl varianty, jména, stáří a místa pobytu svých vypravěčů. Při knižním vydávání shromážděných látek zůstal však poplatný etickým normám doby a částečně i svému kněžskému povolání. Touto „autocenzurou“ neprošly motivy i celé pohádky drsnějšího naturalistického či obscenního ražení stejně jako projevy protináboženských postojů. Utrpěla i výrazová stránka pohádek, neboť jeho stylistické úpravy také potlačily výrazné nářeční zvláštnosti.

Božena Němcová, Karel Jaromír Erben a Beneš Metoděj Kulda položili svými sbírkami základ k literárnímu zpracování lidových látek a zároveň jimi rozšířili možnosti dalšího vědeckého studia slovesného folklóru. Z ostatních sbírek druhé poloviny 19. století, jež po stránce odborné i literární dosahovaly sotva průměrně úrovně, vymykají se práce moravských sběratelů Františka Bayera (Valašské národní pohádky, 1875), Josefa Stanislava Menšíka (Moravské pohádky a pověsti, 1862), Františka Bartoše (Naše děti, 1888) a Františka Mnohoslava Vrány (Moravské národní pohádky a pověsti z okolí němčického na Hané, 1880).

Teprve na sklonku minulého století se v české folkloristice začaly upevňovat její teoretické základy včetně moderních metod při sběru a záznamu lidové slovesnosti. Nový vědecký přístup k folklórním pohádkám představuje sbírka Václava TILLEHO z okolí Rožnova na Valašsku (1888) a zejména dílo Josefa Štefana KUBÍNA vydávané v rozmezí let 1898—1926. Odborně

cenný soubor vznikl také ze sběru lidových pohádek Jana Františka HRUŠKY na Chodsku. Jako základní pramen českých pohádkových látek nelze opomenout Soupis českých pohádek V. Tilleho (1929 až 1937), který uvádí i záznamy dalších, většinou regionálně působících sběratelů (K. Hraše, F. Stránecká, B. Václavek).²⁹ Obraz sběratelské činnosti této doby doplňuje soubor látek, shromážděných a vydaných r. 1878 spolkem Slavia.³⁰

Na Slovensku se lidové látky začaly systematictěji zapisovat na sklonku 30. let minulého století.³¹ Zasloužil se o to především revúcký farář Samuel REUSZ, jenž s pomocí svých synů a žáků sestavil rukopisné sborníky sebraných látek (Codex Revúcký A, B, C — 1843 až 1844). Reuszovo dílo podnítilo sběratelskou činnost i mladé slovenské inteligence, která pod vedením Jána Francisciho RIMAVSKÉHO vytvořila dva svazky Prostonárodních Zábavníků (1842—1844). Ján Rimavský vydal také roku 1845 první tištěnou sbírku Slovenské povesti. Obsahovala deset podání, z nichž jedno pocházelo od S. Reusze. V polovině čtyřicátých let se těžiště sběratelské činnosti přeneslo z Bratislavy do Levoče. Zde Pavol Dobšinský sestavil v letech 1844—1845 dva svazky dalšího Prostonárodního Zábavníku. Brzy vznikly i na jiných místech — v Kežmarku, Prešově, Štiavnicích — podobné soubory, které dokládají živý zájem slovenských studentů o folklór. Snahy po vydání pohádkových látek tiskem byly však stále mařeny nepřízní doby. Částečně se naplnily až zásluhou B. Němcové, která v letech 1857—1858 vydala sbírku Slovenské pohádky a povesti (srov. výše). Brzy nato vyšla první obsáhlá sbírka Slovenské povesti (1858—1861), kterou uspořádali August Horislav ŠKULTÉTY a Pavol DOBŠINSKÝ. Oba vydavatelé patřili k zastáncům rozšířeného názoru, podle něhož pohádky uchová-

vají obraz slavné národní minulosti a jsou dokladem ušlechtilosti, mravní síly a čistoty lidu. Rekonstrukce tzv. „původního znění“ měla být potvrzením této představy. Stejným způsobem postupoval P. Dobšinský i při vydávání do té doby nejrozsáhlejšího souboru slovenských pohádek Prostonárodné slovenské povesti (1880 až 1883), který v osmi sešitech obsahuje devadesát podání, mezi nimi i několik pohádek ze sbírky B. Němcové. Pro odborné studium jazykové a folkloristické jsou velice cenná vyprávění z různých lokalit východního Slovenska, která v knize Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov (1906) vydal Samuel CZAMBEL.